

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ BATICI AYDINLARIN TESETTÜR ALGISI

THE PERCEPTION OF HIJAB IN THE ARTICLES OF WESTERN THINKERS: CONSTITUTIONAL ERA II

Mine TOPÇU*

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında ortaya çıkan reform hareketleri, devlet ve toplum içinde yaratılan çeşitli hareketlere ek olarak, bazı tepkilerle de karşılaştı. İkinci anayasa döneminde, yenilikçi ve muhalifler, farklı konularda entelektüel tartışmaların bir parçası oldular. Özgür basın ortamında, yeni fikirleri topluma basın yoluyla yaymak istedi. Batılılaşma ve entelektüel fikirlerini bir araya getiren İctihad dergisiydi. İctihad dergisi, toplumla yakından ilgili olaylarla çok ilgilendi. Bu özgürlük ve yenilik sürecinde kadınların örtünme şekilleri çarpıcı bir şekilde değişti ve kadın tesettürü ile ilgili tartışmalar başladı. İctihad dergisi bu noktada tesettürün tartışılabilirliğini ve kadının özgür olabileceğini savundu. Aksine, İslami kesimler toplumda ahlaki bir çöküşe neden olacağı için bu tartışmalardan rahatsız oldu. Öte yandan, muhafazakâr yazarlar, kadının tesettür ile serbest bırakıldığını iddia ederek, Batı yazarlarını eleştirmeye başladı. Böylece, Türkçü ve Osmanlı aydınların katılımıyla çok kutuplu bir tartışma ortamı ortaya çıktı. Tesettür tartışması ile kadınların toplumdaki durumu da tartışıldı. Bu çalışmada, tartışmaların merkezinde bulunan İctihad dergisi ve örtüyle ilgili birkaç makale incelenmiştir. Ayrıca makalede, tesettür kavramı ve İctihad dergisi yazarlarının tesettür algısı ve tesettür sorununa çözüm önerileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Batıcılık; Tesettür; Kadın.

Abstract

Reform movements that emerged in the last century of the Ottoman Empire, in addition to various movements created within the state and society, they also encountered some reactions. In the second constitutional period, innovators and opposites, on different topics they became part of the intellectual discussions. In a free press environment, wanted to spread new ideas with press way to the community. It was İctihad magazine that together the ideas of westernism and intellectuals. İctihad magazine was very interested in the events that were closely related to the society. In this process of freedom and innovation, women's hijab shapes changed dramatically and discussions related to the hijab began. The İctihad magazine argued at this point that the hijab could be discussed and the woman could be free. On the contrary, the Islamic section was disturbed by these discussions, as it would cause a moral collapse in society. On the other hand, conservative writers claiming, that the woman was liberated with hijab, against began to criticize the western writers. Thus, a multipolar discussion environment occurred with the participation of Turkist and Ottomanist intellectuals. With the discussion of hijab, also the situation of women in society was discussed. In this study, the İctihad magazine at the center of the discussions and a few articles on hijab has been examined. Also in the article, the concept of hijab and İctihad magazine authors' the perception of hijab and solutions offers to the problem of hijab have been analyzed.

Keyword: Westernism; Hijab; Woman.

Giriş

Genel manası ile Tesettür 'İnsanın fitrî, tabii, örfî veya dinî bir gerekçeyle vücudunun belli yerlerini örtmesi' anlamındadır (Apaydın, 2011, 538-543). Dilbilim bakımından ise Arapça 'setere' kökünden 'tefe'ul' vezninden hâsıl olup, 'örtünme, gizlenme, saklanma' olarak Türk diline yerleşmiştir (Döndüren, 1995, 49). Tesettür kelimesi terimsel olarak bu anlamları içermektedir. Tesettür fıkıh açısından tanımlarsak; kadın ve erkeklerin mahrem yerlerini örtmesidir (Aydın, 2008, 62-68). Tarihsel süreçler içerisinde insanların örtünme ihtiyaçları zamanla toplumsal statü ve değişimlerin başat sebepleri haline gelmiştir. Bazı topluluklar giyinme ihtiyacını sosyal bir statü aracı olarak kullanmıştır. İşte bu noktada Osmanlı Devletinde yaşanan Tanzimat ve Meşrutiyet süreçleri dönem insanların hayatında ciddi dönüşümlere sebep olmuştur. Geleneksel alışkanlıkların ıslahat hareketleri ile birlikte, Avrupalı tarzda giyinme ihtiyacını ortaya çıkardığı görülmektedir. Bu süreç özellikle kadınların kıyafet seçimleri derinden etkilemişti. Kadın kıyafetleri bir noktadan sonra onların statü ve konumu belirleme noktasına kadar ilerlemişti. Toplumun yüksek kesimindeki kadınlar elbiselerini zamanın Rum ve Ermeni tarzları diktirip Avrupa modasını takip etmeye başlamışlardı. Halk tabakasındaki kadınlar ise dönemin kadın dergilerinden gördükleri modelleri

* Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Yüksek Lisans Öğrencisi, minetopcu@windowslive.com.

kendilerine dikmeye başlamışlardı (Demir, 2016, 71-90). Kadınlar arasındaki bu durum moda algısının ülkede gelişmesini sağladı. Ancak ilerleyen zamanlarda kadınların giydikleri modeller toplumda tartışma konusu olmaya başlamıştı. En önemli sebebi Osmanlıda her sınıfın giyinme standartlarının belli oluşuydu. Bazı dönemlerde kadınların aşırı süslü ve açık giysi giyinmeleri durumunda yayınlanan fermanlarla uyarıldığı görülmektedir (Kılıç ve Ceviz, 2018, 1275-1283). Temelde toplum yapısı ve düzeni korunmak istenmekteydi. Giyim bir kültürdü ve bundaki bir değişim bütün bir toplumu etkilemekteydi. Fakat Osmanlı Devleti toplumdaki bu değişimin önüne geçemedi. II. Meşrutiyet ile birlikte kadın giyinmeyi vücudu örten bir bez parçası olarak değil, bir yaşam tarzı haline getirmeye başlamıştı. Zamanla batı ile doğuyu sentez eden kıyafetler giymeye başlamıştı (Koca, Koç, Vural, 2008, 793-808). Bu sentez zamanla Osmanlı kadınları arasında iyice yayılmaya başlamıştı. Kıyafetlerdeki bu akım çeşitli mecralarda tartışılmaya başlanmıştı. Dönemin en önemli mecrası ise gazete ve dergilerdi.

II. Meşrutiyet'in kısa özgürlük ortamı basın açısından verimli bir dönem olarak göze çarpmaktadır. Birçok gazete ve dergi yayın hayatına başlamıştı. Meşrutiyet aydınları ekonomi, siyaset, felsefe, kadın, moda, feminizm gibi dönemin popüler konular hakkında makaleler yayımlamışlardı. Gazetelerdeki en hararetli tartışmalar ise kadınlar ve sosyal yaşam üzerinden olduğu görülmektedir. Çünkü kadın eğitim hakkını elde ettikten sonra ekonomik ve sosyal yaşama dâhil olmuştu. Eğitim seviyesi yükselmeye başladıkça kadın özgürlük kavramını sorgulamaya başlamıştı. Kendi haklarını arama mücadelesini gazete, dergi ve dernek yolunu gerçekleştirmişti. Kadın dergilerindeki artışla artık kadınlar sürece dâhil olmaya başlamışlardı. Muhafazakâr toplum yapısına sahip bir ülke için bu durum oldukça radikal bir dönüşümdü. Kadının özgürleşmesi meselesi, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde kadın ve erkek yazarlar tarafından ciddi şekilde tartışılmaya başlanmıştı. En keskin tartışmalar garpçılar ve muhafazakâr arasında cereyan etmişti. II. Meşrutiyet süreci içerisinde kadın tartışmalarında en radikal fikirleri ortaya atan Garpçılar olmuştur. Bu durum muhafazakâr kesimi oldukça rahatsız etmiştir (Özkiraz; Arslanel, 2011, 1-10). Garpçılar İctihad dergisi etrafında toplanmıştı. Kurucusu Dr. Abdullah Cevdet olan İctihad gazetesi 1904-1932 yılları arasında Cenevre, Kahire ve İstanbul olmak üzere üç şehirde yayımlanmıştı. Gazetenin yayım dili Fransızca ve Türkçe olarak belirlenmişti. Ayrıca derginin içeriğinde batı kaynaklarından çevrilmiş eserlere yer verilmekteydi. Pozitivist ve Materyalist düşünce akımı öncü isimlerin düşüncelerini konu alan makaleler kaleme alınmaktaydı. İctihad dergisinin yazarları arasında Celal Nuri, Kılıçzade Hakkı, Selahaddin Asım, Ubeydullah Efgani gibi isimler bulunmaktadır (Polat, 2000, 446-448). Ancak kökleşmemiş düşünceler kendi içerisi fikir ayrılıklarını barındırmaktaydı. Fikri ayrılıkları teknik ve kültürel başlıklar üzerinden olmuştur. Bu konuda dergide dikkat çeken isimler Celal Nuri ve Abdullah Cevdet arasındaki tartışmalardı. Celal Nuri var olan kültürel mirasın ve ahlakın korunarak batının teknik yönlerini almanın gerekliliğine vurgu yapmaktaydı. Abdullah Cevdet ise maddi ve manevi kültürel mirasın tamamının alınması gerektiğini savunmaktaydı. İki yazarın tartışması kendi aralarında bir tarafgirlik durumu da yaratmıştı (Aslan, 2016, 629-636). Fakat hepsinin toplumsal anlamda kurtuluş olarak gördüğü geleneksel düzeni belli bir noktada terk etmekte. Bu fikri halkın arasında yaymak için toplumsal konulara yönelmişlerdi. Bunlardan en çekici olan kadın ile ilgili tartışmalardı. Kadının özgürleşmesi sürecinde kadın kıyafetlerindeki değişim dikkat çekici bir hale gelmişti. Sosyal manada tartışma konusu olan kadın giyimi üzerinden kadının özgürleşmesi gerektiğini savunmaktaydılar. Gazetede çeşitli yazarların bu konuyla ilgili fikirlerini beyan ettiği makaleler kaleme almıştır. Bu yazılarda onların özellikle tesettür üzerinden kadının toplumdaki yeri sorgulamışlardır.

I. Selâhaddin Asım Düşüncesindeki Tesettür Kavramı

Garpcı yazarların özellikle İslam ve Kadın hakkında kaleme aldığı yazılar döneme damgasını vurmuştu. Bu süreci tetikleyen yazılar İslami kesim yazarlarından gelmişti. Muhafazakâr yazarlar kaleme aldıkları makalelerde kadın giyimine dikkat etmesi gerektiği konusunda uyarılarda bulunmuştu. Bu makalelerden dikkat çeken bir yazı ise Sebülürreşad dergisi yazarı Eşref Edip'e sahipti. Yazısında:

"...şehir-i Ramazan-ı mağfîret-i nişanda vukuu asla tecviz olunamayacağına binaen muhadderat-ı İslamiyyenin kaide-i tesettür ve mahfuziyet ita ile çarşı ve pazarda açık saçık geşt ve güzardan ittika eylemeleri lazım geleceği ve aksi halde velileri hakkında takibat-ı kanuniyye icrası mukarrer bulunduğu dâhiliyenezareti celilesinden işgal olunmasıyla bu babda muamelat-ı lazımda bulunmak üzere cihet-i zabıtaya tebligat-ı ifa kılınmış olduğunun ilanına ibtida edildi..." (Edip, 1325, 54).

Bu yazıda Ramazan ayında tesettür kurallarına riayet etmeyenler hakkında işlem başlatılacağı bildirilmiştir. Muhafazakâr gazetelerde bunun gibi birçok tepki yazısına rastlanmaktadır. Tam da bu noktada garpcı yazarlar böyle yazılar için cevap niteliğinde yazılar kaleme aldığı görülmektedir.

Garpcı düşünürler içerisinde bulunan ve 'Türk Kadınlığının Tereddidi yahud Karlaşmak' kitabının yazarı Selâhaddin Asım İctihad gazetesindeki tesettür hakkındaki yazısı oldukça dikkat çekmişti. Gazetede kadınlar Düşünür tesettüre girmesinin yanlış olduğunu savunmaktaydı. Selâhaddin Asım kadının evine hapsolme sebebini İslam inancının yanlış değerlendirilmesi olarak değerlendirir (Sancar, 2012, 87). İslam dininin temelde kadın ve erkek arasında herhangi bir ayırım yapmadığını belirtmekteydi. Kadının toplumdaki yerinin sadece annelik vazifesine indirgenmemesi gerektiğini söyler. Kadının eğitim almak istemesi onun en doğal hakkı olarak görmektedir. Eğitimli bir kadının toplumu refaha ulaştıracağına inanmaktaydı (Uçar, 2011, 7-30). Bu bağlamda ona göre tesettür meselesinin de yanlış anlaşıldığını ifade etmektedir. İctihad gazetesinde kaleme aldığı "Tesettür Mahiyeti" adlı yazısında tesettür ile ilgili şunları yazmıştır:

"...Her şeyden evvel şunu arz edeyim ki, tesettür hakkında öteden beri yazılan yazıların hemen hepsinden bu mühim meseleyi içtima-i manasıyla kavrayarak sırf sosyolojik bir surette tedkik ve tettebbu edebildiğini görmedim. Öyle diyebilirim ki, birkaç kişi müstesna olmak üzere, bu husus için mütalaa beyan edenlerin kâffesi tesettürü hep şahsi bir nazarla tedkik etmişler, hem de onu yalnız bir kisve, bir setre mahiyetinde düşünmüşlerdir ve böylece ancak içtimai ve ilmi bir hadise olarak telakkisi lazım gelen bir 'müessesesi'yi bu sübutun başka bir şeyi haline sokmuşlardır. Hâlbuki nice, tesettürü şahsi veya bir setre olarak değil ancak onun Türk ve İslam cemiyetinde içtimai hayatının bir nizam ve müdür-i medeni faaliyette iktisadi ve aralıkta "Kadın ve Erkek hayatları" diye esasta be-heme-hâl yekdiğerini tamam ve ikmal ile iki mevcut gayr-ı tabii bir surette tasnif ve ikiye ayıran bir amel-i mahiyetiyle tettebbu etmelidir. Bu meselede, bu düstur-u terk edilince bütün maksad, bütün faide ve ilmi hakikat ortadan kaybolur. İş safsataya düşer... Tesettür-i içtimaiyi hayatın tesisinde, iktisadi ve medeni faaliyetin tanziminde kadın ver erkek aileden hariç olarak cemiyet dâhilinde umumi ve müşterek-i hadmetlerinin tasnifinde bir amel olmayıpta sırf kisve, bir libas-ı hüviyetinde bulunsa mesele tamamen değişir ve pek basitleşir. Bu hale gelen tesettür artık "İçtimai müessesesi" olmak ehemmiyetinden çıkar ve kadın müeddissetlerine, terzilere ait bir keyfiyet olur..." (Asım, 1330, 2255-2258).

Selahaddin Asım burada anlatmak istediği şey tesettürün toplumsal taraftan bakılmadığı görüşüdür. Yani tesettür sadece dini değil sosyal hayatta kadınları nasıl etkilediği ile ilgili esaslı bir çalışma yapılmadığını vurgular. Tesettür meselesine bir bütün halinde bakılması gerekmektedir. Ayrıca toplum içinde yapılan kadın-erkek ayrımı sebebiyle bu tür tartışmaların yaşandığını belirtmektedir. Onun görüşünde kadını sadece bir elbise değerlendirmenin yanlış olduğunu belirtmektedir. Eğer toplum nezdinde erkek-kadın eşitliği sağlanırsa tartışmaları ortadan kalkacağını düşünmektedir. Yazının devamında tesettürün ile ilgili düşüncelerini şöyle belirtmektedir:

"...Kadınların cemiyetten hariç tutan, umumi ve vatan-ı hadmetlerden iktisadi ve medeni faaliyetlerden, müşterek yaşayışta âli ve müşterek tahsilden, darülfünunlardan öteden beri lisanımızda "Darül'edeb" diye söyleyene "Edebi ve Milli Tiyatro"ların yani "temaşa-yümüesseselerin" binasından ve en nihayet milli ve müşterek muâşeretinden mani eden en büyük amel tesettür değil midir? İşte o sırf bu noktada kâle alınarak tedkik edilirse hakiki ve ilmi bir yol takib olunabilir... Bunun haricinde söylenecek ve yazılacak şeyler sosyolojiye nazaran birer hiçten, boş ve lüzumsuz yere yorulmaktan başka bir şey olamaz... Binaleyh o ancak bu ilmi esaslara istinad ettirilmelidir ki, hangi suretle olursa olsun haline muvaffakiyet elde edebilsin. Yoksa bu esas gözden kaçırılırsa mesele başka edeblere dokunacağı için hal ve fazl imkânsızdır..." (Asım, 1330, 2255-2558).

Yazar kadının birçok sosyal yaşam, eğitim, çalışma hayatı gibi alanlardan uzak durmasının sebebi olarak tesettürü göstermektedir. Var olan sistem eğer bunu iyi tekti ederse var olan soruna kalıcı bir çözüm bulabileceğini belirtmektedir. Yazarın alt metninde vermek istediği mesaj öncelikle kadının eğitim meselesinin hallolunması gerektiğidir. Kadının sosyal manadaki hakkının geri verilmesi gerektiğini savunmaktadır. Aynı makalede muhafazakâr kesimin tesettür ile ilgili savunduğu 'kadının iffetini koruduğu' düşüncesi karşısında şunları yazmıştır:

"Tesettüre, maddeten ve manen hakkıyla riayet eden, fahişe ve zinadan masûn kalır. Fillhakika bu esas itibariyle doğru ve musibdir. Fakat işe biraz daha tamik edersek netice büsbütün başka olur; Tesettüre riayet eden fahişeden muhafaza olunabilir ise de bu riayeti emniyet altına alacak vasıta der ki davanın esas'ül esasını teşekkül eder... Bu vasıta hiç şüphesiz bu riayet kabiliyetini ve tevellüd ve temenni edecek olan has ve fikri terbiye-i "maneviyat"tır. Bu maneviyat hâsil edilebilirse tesettüre riayet, yani fahişeden mücânebet temin olunur. Bunlar haricinde tesettür hiçbir şeye muvaffak olamaz. Bu sebeple tesettüre riayet-i temin edecek maneviyatı haiz olana, fahişeden tahaffuz için tesettüre ihtiyacı yoktur. Çünkü bu terbiye ve maneviyat malik bulunmayanlarda tesettür, fahiş-i zerre kadar mani ve izale edemiyor... Bilakis fahişe irtikab edenler cemiyet dâhilinde ve hatta aile haricinde hüviyetleri gayet muvaffakiyetle gizlemeye muvaffak olduğundan fahişe bir vasıta bile olur... Billhassa bu zamanda İslam

kadınlarının hususi veya nim-hususi olarak birçokları kovalanunca fahişe-i icra ettiklerinden bunun böyle olduğu muhakkaktır. Herkesin bildiği ve hiç olmazsa yalnız ve ceddadine karşı itirafa mecbur kaldığı bu hakikat isbat ediyor ki maneviyat olmadan tesettür hiçbir kıymeti ve ehemmiyeti mevcut değildir. Halbuki bu maneviyat iktisab edilince fahişenin mani için tesettüre hacet kalmaz. Nitekim cemiyette fahişe ve zina korkusu zail olduktan, yani insanlar bu yüksek maneviyata sahip bulunduktan sonra tesettüre lüzum görülmeyeceği de teslim ediliyor. O halde asıl mesele tesettür değil, o maneviyat ve terbiyedir..." (Asım, 1330, 2255-2258).

Selâhaddin Asım burada tesettür öncesinde toplumun manevi ve edebi anlamda eğitilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Toplum öncelikle manevi değerlerini sağlama bir şekilde inşa ederse kadının tesettüre ihtiyacı olmadığını belirtmektedir. Toplumun iç dinamiklerini düzeltilmezse kadının tesettüre girmesinin hiçbir manası olmadığını yazmıştır. Ataerkil bir toplum olan Osmanlıda bir sözler oldukça cesur kelimelerdi. Ayrıca şu cümleleri o dönem şartlarında oldukça ilginçtir:

"...Erkeklerin kadını bir insandan, medeni bir fertten, bir hayat arkadaşından ziyade yalnız bir dişi addettikleri ibtida-ı devirlerde tesettürün tatbiki kabil idi. Çünkü ancak bu kadını bir dişi olarak düşünüp de onun şehvet ve tenasülden başka bir hadmet ifa edemeyeceği kabul edilen cemiyetlerdedir ki içtima ve ceddadan bu ruhu haletin ve bu içtimai maneviyetin vetekamülsüzlüğün tevellüd ettirdiği hadise dolayısıyla manevi yani hakiki tesettürü tesis edemeyerek maddi tesettüre müracaatta mazhar kalınır. Halbuki şimdi ki medeniyette tekamül ve insanlığın doğru ve yoksun (hamüliyet)'ni iktisab edebilmek ve milletten, cemiyetten bu zihniyeti silmek için tesettürü ref etmek zaruridir. Çünkü bu kadını dişi addetmek keyfiyeti o zihniyeti hem validi hem de mevlüdedir. Zira o zihniyetin cemiyetin de tesis ettiği ihtiyaçtır ki tesettürü doğurmuştur. Ve yine bu tesettürdür ki o zihniyeti maddi ve manevi tesirleriyle temine ve idame edub yaşatıyor, nesiller ve bütünlük arasında uzanıyor..." (Asım, 1330,2255-2258).

Erkeklerin kadını bir insan değil bir meta gördüğü noktada tesettürün gerekli olduğunu söylemektedir. Kadın çocuk doğuran ve erkeğin cinsi ihtiyaçlarını karşılayan varlıktan fazlası oluğu vurgusunu yapmaktadır. İlkel zamanlarda kadının bu şekilde değerlendirildiği belirtmektedir. İçinde buldukları yüzyıl bunun için uygun bir yüzyıl olmadığı vurgulamaktadır. Var olan toplumun bu ilkel düşüce ile hareket etmemeli tavsiyesinde bulunmaktadır. Eğer bu durum devam etme kararı alınır ve toplum manevi olarak eğitilmezse tesettüre ihtiyaç duyulacağını anlatmaya çalışmıştır. Ve bu bağlamda son olarak şunu ekler:

"...Binaen aleyh gerek kadın ve erkekte bu hakiki ve insani maneviyatı temin etmek gerek kadını cemiyette idhal ettirerek millet ve vatanın ailenin haricindeki hadmet ve faaliyetlerine vazifelerine fiilen iştirak ettirmek ve gerek hamuliyetsizlik zihniyetini içtima ve ceddaden izale eylemek ancak ve ancak tesettürün kaldırılmasına yani onun "içtimai müessesesi" olmaktan çıkarub harici bir kisve, bir libas haline getirilmesine menut vayestedir..." (Asım, 1330, 2255-2258).

Selahaddin Asım yazılarından sonra en dikkat çekici yazıları kaleme alan yazar Abdullah Cevdet idi. Kurucu ve başyazar olan Abdullah Cevdet tesettür ve kadın ile ilgili bir yazı kaleme almıştı.

II. Abdullah Cevdet Düşüncesindeki Tesettür Kavramı

İçtihat dergisinin aykırı yazarlarından olan Abdullah Cevdet tesettür fikrine ilk karşı çıkan isimdi. Nitekim Cenevre'de yaşadığı zamanlarda İçtihat dergisinde bir anket düzenlemişti. Şefika Kurnaz'ın aktarımına göre bu ankette bir Fransız edebiyatçının 'Kuran'ı kapa, kadınları aç' sözünden oldukça etkilenmişti. Bu sözde küçük bir değişiklik yapmış ve sloganı 'Hem Kuran'ı aç, hem kadınları aç' olarak değiştirdi. Özellikle Meşrutiyet devriminin özgür ortamında yazıları ile birlikte peçe ve çarşaf ile ciddi bir mücadeleye girişmişti (Kurnaz, 2013, 61). Yazarın daha sonraki yazılarında bunun etkisi açıkça görülmüştür.

Abdullah Cevdet'in hayat hikâyesi oldukça ilginçtir. Muhafazakâr bir ailede büyümüşü. Okul zamanlarında etkilendiği pozitivizm ve materyalizm düşüncesi onun kafasındaki din algısını tamamen değiştirmiştir. Osmanlı toplumun gelişimini engelleyen şeyin açıkça İslam dini olduğunu belirtmiştir (Günay, 1994, 213-223). Bu bağlamda M. Şükrü Hanioglu'nun aktarımına göre Abdullah Cevdet kendi gazetesinde soru cevap şeklinde yaptığı başka bir anket bulunmaktadır. Bu yazısında tesettürün İslam ile olan ilişkisine verdiği cevap şudur: "Tesettür'ün İslamiyet ile alakası (felc-i nısf-ı tulani) hastalığının bedenle sertanın uzviyetle alakası gibidir." (Hanioglu, 1981, 309). Burada tesettürü vücuda zarar veren bir hastalık olarak görmektedir ve hastalık insan vücudunu sosyal hayattan ve günlük aktivitelerden uzak tutar. Tesettür bir medeniyetin gelişmesinde açıkça bir engel olarak görmektedir. Bu durum medeniyetinin hareket alanını kısıtlamak anlamına gelmekteydi. Muhafazakâr yazar kesimin yazdığı makalelerle kısıtlı alanı daha da daralttığını düşünüyordu. Bu bağlamda onlarla karşılıklı sert tartışmalardan kaçınıyordu.

Yine yazdığı tesettür ile ilgili cesur yazılardan birine muhafazakâr bir dergi tepki göstermiştir. Bunun üzerine uzun bir cevap yazısı hazırlamıştır. Sırat-ı Müstakim adlı gazetede ki “Tesettür-i Nisvan” adlı köşe yazısına cevaben bir yazı kaleme almıştır. Dikkat çekici paragraflar şunlardır:

“...Hangi asırda yaşadığını, küre-i arzın neresinde bulunduğunu metbu-ı olan devletin nasıl bir devlet olduğunu düşünemeyen veya düşünemeyen muharrir dini efendi: “Muhaddiratımızdan tesettürün farz-ı mahâll olarak ref-i adeta İslamiyet’in bize vedâyi demek olur” diyor. Evvela bu satırları okuyan bir adamın “galiba bu memlekette kadınlarımızın al-açık, istirahat, odalarında buldukları hal ve kıyafetlerle sokağa çıkmalarını isteyen bir fırka var” diye mülâhazaya düşmesi tabiidir. Sâniyen, aynı zamanda aynı karinin “Ne garip şey İslamiyet kadınlarımızın çarşaflarının ipinde ve hassa-ı kuş mudur ki çarşaf açılır açılmaz hemen “pırpır” diye uçarak bize veda etsin” manasında bir ibtisam-ı ezhar etmesi muhakkaktır. Kuzum efendi, Müslümanlık ne çarşaf içindedir ne de çarşaf altındadır. Müslümanlık amel ve imandadır. Ve başka hiç bir şeyde değildir. Hatta kalpte olan Müslümanlık böyle muhtaç-ı isbat ve maruz-ı şüphededir. Zavallı adam zannedersin misin ki asıl Müslümanlık bizlere çokdan veda etmemiş midir? O Müslümanlığın bize çokdan veda etmiş olduğunu en feci delil-i sırat-ı müstakimde o yazılara yer bulunması ve bu memlekette o sözleri dinleyenlerin pek çok olmasıdır?...” (Cevdet, 1327, 809-811).

Abdullah Cevdet İslam’ı sadece çarşafa bağlamasını doğru bulmadığını söylemektedir. İslam’ın çarşaftan daha fazla şey ifade ettiğini söylemektedir. İslam inancının tek bir parça elbise üzerine indirgenmesini saçma bulmaktadır. İnanç meselesinin bu kadar basit bir şey olmadığına vurgu yapmaktadır. Yazının devamında şu noktalara değinmektedir:

“...(Sırat-ı Müstakim) muharririn makalesinden bir-iki satır daha alıyorum. “Avrupa medeniyet-i hayvaniyesi İslamiyette tesettür-i nisvanı vahşetle, zillet ve esaretle telakki ederse ma'zûrdur. Biz insanız, hayvan değiliz. İnsan başka, hayvan başka!” Ah, Ey bu satırların yirminci asırda Avrupa'da (Afrika'nın vasat ve vahşetzarın da değil) Türkiye'nin payitahtında yazıldığına inanmak ve akıl erdirmek mecburiyeti! Ey büyük musibet! Avrupa bir “medeniyet-i hayvaniye” ile mütemeddin imiş. Avrupa hayvanmış! Müslümanlar insanmış. Kuzum, hoca efendi, baştaki o beyaz sarığın ipliğini yapan, tülbendini dokuyan “Avrupa medeniyet-i hayvaniye”sidir. Avrupa medeniyet-i hayvaniyesi olmasa çakşırını (şalvar) dikmek için çuvaldız kullanmaya mecbur olursun. Belki elindeki kalem herhalde üzerine zillet döktüğün kâğıt, medeniyet-i hayvaniye dediğin Avrupa medeniyetinin sayesinde vücut bulmuştur. Tesettür için de kulağına bir söz söyleyeyim: Mesturiyyetin suret-i meşruasıyla Avrupa nisvanı, nisvan-ı islamdan ekseriyet ve umumiyet itibariyle daha ziyade mesturdur. Mesturiyetten muradımız hemşiremizi kızımızı, zevcimizi bir çuvala koyup ağzını bağlamak ve onları hayvanlaştırmak hiç değildir. Muallim Zihni Efendi'nin (Meşahir'ünnisa)sını okuyunuz. Ulemaya icazet vermiş. Muharebeyni islama irad-ı nutuk etmiş, çünkü gitmiş mecruhini tedavi etmiş ulemaya, rical-i ulemaya konferans vermiş müslüman hanımları göreceksiniz. Anlayacaksınız ki hakiki müslümanlığın murad ettiği mesturiyet başka, müslümanlığı ma'layaniyatından ve ma'liyakatından arayan ham ervahların za'im ettiği mesturiyet yine başkadır...” (Cevdet,1327,809-811).

Bu yazıda tesettürün yanı sıra birlikte ülkenin içinde bulunduğu iktisadi duruma da atıf yapılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin aynı zamanda Avrupa'ya gittikçe bağımlı bir hale geldiği anlaşılmaktadır. Yazar böyle bir bağımlılıkta batı medeniyetini eleştirmenin anlamsız olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Abdullah Cevdet Avrupalı kadın ile İslam kadını arasında karşılaştırma yapmıştır. Avrupa kadının, İslam kadınından daha muhafazakâr bir hayat yaşadığından dem vurmaktadır. Buradan Avrupa medeniyetini karalamanın faydasız olduğunu savunur. Buna ek olarak tesettür ya da muhafazakârlığın manasının kadını eve kapatmak olmadığını belirtmektedir. Yazarın ayrıca belirttiği eser Mehmed Zihni Efendi'nin kadınlarla ilgili ansiklopedik eseri Meşahirü'n- Nisa'dır. Mehmed Zihni dönemin önemli âlimi ve bu eser de dönemin oldukça önemli eserlerinden biridir. Çünkü kendi döneminde tarihe geçmiş kadınları içeren bir eseri (1877-1878) (Ermiş, 2006, 45-63). Abdullah Cevdet'in burada bu eser atıf yapma sebebi kitabın içeriğinde kadınların sınıf, din, coğrafya, iyi ve kötü şöhret ayrımı yapmadan anlatılmasıdır. Kadınların tarihsel dönem içerisinde yapmaya çalıştıkları çalışmalar ve mücadeleler anlatılmaya çalışmıştır. Esere atıf yaparak kadının sadece tesettürden ibaret olmadığını ve yaşayan bir varlık olduğunu vurgu yapmaktadır. Abdullah Cevdet sonrası kadın ve tesettür tartışmalarına katılan garpçı yazarlardan biri de Celal Nuri idi.

III. Celal Nuri'nin Tesettür ile İlgili Düşünceleri

Celal Nuri'nin Osmanlı Devleti'nin sosyal yapısına karşı özel bir ilgi gösterdiğini görmekteyiz. Meşrutiyet öncesi ve sonrasında kadın-aile eksenin yazılar kaleme almıştır. Dönüşüm sancıları içerisinde olan bir ülkede dikkati Osmanlı kadını üzerine çekmek istemişti. Çünkü onun fikriyatında kadın toplumun

inşası için oldukça önem taşımaktaydı. Kadının sosyal ve iktisadi yaşama katılımı katkıda bulunması gerektiğine vurgu yapmıştı. Kadın, erkek ile birlikte toplum yaşamı içerisinde üretebilme hakkına sahip olması gerekliliğini savunmaktaydı (Uyanık, 2014, 137-161). Celal Nuri kadın ve batı konusunda fikri temelleri üzerinde Gustav Le Bone eserlerinin izleri görülmektedir. Özellikle Le Bone kadını ile cumhur düşüncesiyle birleştirmesi onu çok etkilemiştir. Yazar Türk kadınına boş hikâyeler ile çevrilmiş masalsi bir dünyada değil, sorgulayan, üreten ve eğitilmiş bir birey olarak sosyal hayatın içinde hayal etmekteydi. Celal Nuri aynı zamanda diğer yazarlardan farklı olarak İslam'ı kadını düşük bir değerde gördüğü fikrine katılmamaktadır. Bu düşüncenin yayılmasında İslam dinin yanlış yorumlayan bilgisiz kişileri hedef göstermektedir (Ova, 2019,542-556). Peki, Celal Nuri'nin tesettür ile ilgili düşünceleri nelerdi? 1913 yılında yayınladığı 'Kadınlarımız' adlı kitabından bütün bu konulara değinmiş ve tarihsel süreçlerden başlayarak kadınları anlatmıştır. Bu kitabında tesettür konusu için ayırdığı bir başlık bulunmaktadır. Başlıkta tesettür ile ilgili şunları dile getirmiştir:

"...Tesettür ehl-i İslama has bir adet değildir. Akvam-i İbtida'nın hemen cemilesinde tesettüre riayet edilmesi ve ibtidaldan çıkan her millet yavaş yavaş tesettürü bırakmıştır. Birkaç seneye gelinceye kadar bizimde, Yahudilerin ekseriyeti bu kaideye müraatkar idi. Halbuki bugün o eski Yahudi tesettürünü görmüyoruz. Hristiyanlar o vakitte usul-ı tesettür vardı. Avrupada onuncu asırda kadınlar ibadet ve sokağa mestur bulunurlardı. On üçüncü asr-ı miladiyeden sonra çarşaf lar hafiflendirildi. Yakın vakte kadar Latin Amerikada çarşaf vardı.Hala memalik-i şarkiyemizde Hristiyanlar Arnavutlar mestur gezerler. Tesettür ve ihtibabla namus ve iffetle alakası yoktur. Bu kaideye riayatkar olmayan namuslu kadınlar ve milletler olduğu gibi kadınların pek kapalı bulunduğu yerlerde pek reazil vardır..." (Nuri, 1331, 195).

Celal Nuri'nin tesettür'ü medeni gelişme ile aynı seviyede tuttuğu görülmektedir. İlkel zamanlarda insanların tesettüre ihtiyacı onları gelişimleri ile ilişkilendirir. İlkel duyguların olduğu bir yerde kadın korunma ihtiyacı hissetmişti. Ancak Batının medeni gelişimini sağlaması ile tesettüre veda ettiğini yazmıştır. Ayrıca tesettürlü olmayı namuslu olmakla eş değer tutmanın yanlış olduğunu savunur.

"...Müslümanlıktaki tesettür pek fena anlaşılmıştır: Şer'an tesettür giymek demektir. Erkeği bir şekl-i telbis tayin edebildiği gibi kadına da bir şekli telbis edilmiştir. Yoksa kadının müstehata olacağını nazra alarak diyanet-i muhammediyye âni bir tavır içine konmamıştır..." (Nuri, 1331, 196).

Celal Nuri Tesettürün sadece fiziki bir örtünme ile yeterli olmayacağını yazmıştı. Tesettürün ahlaki ve edebi anlamda da gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. İslami anlamda bu noktada diğer meseleler gibi yanlış anlaşılmalarda olduğu sonucuna varmaktadır.

"... Firengiler tesettür hususunda tefrite, müslümanlar ise ifrata gidiyorlar, Halbuki diyanet-i İslamiyye bunun vec-i makul ve müteadil emr etmektedir. Ne göbeğe kadar dekolte, ne de İbraniler gibi kafese benzer paçeler! Ayet-i kerime mucibince müslümanlar (sebeb-i fitne) olan namahreme bakma, avret yerini göstermek memnuadır. İbn-i Abdinin tarifine göre şer'an yüz, eller, yüzler gösterilebilir..." (Nuri, 1331, 197).

Celal Nuri'nin burada ise tesettür konusunda İslam'ın belirlediği sınırlar ve orta yolu bulma çabaları görülmektedir. Bu noktada diğer yazarlara nazaran daha ılımlı bir imaj çizmektedir. Var olan kültürün korunması fakat kadınlara erkeklerin bulunduğu alanlarda nefes almasını sağlamaktır. Yazar ülkenin ve dünyanın sadece erkekler için yaratılmadığını eşit haklara sahip olunduğunu alim bir kişinin örnek sözleri ile belirtmektedir:

"...Kasım Emin Bey merhum diyor ki: Allah kainatı erkekle kadın arasında ayrı ayrı olarak taksim etmemiştir ve yeryüzüünden bir kısmının menafini yalnız başlarına mütenafi olsunlar diye kadınlara ve diğer kısmını da kadınlardan ayrı olarak erkekler için temin ve tahsis etmemiştir. Bilakis bu iki sınıf arasında kuvvet ve nüfuzları tahtında olarak metâ-yı hayatı müşterek kılmıştır..." (Nuri, 1331, 1999).

Bu söze göre kadın-erkek eşit derecede bu dünyadan faydalanmaya gelmiştir. Hiçbir cinsin kendi içerisinde herhangi bir ayrıcalığa sahip olmadığı vurgulanmaktadır. Celal Nuri burada var olan kültür ile gelen kültürel akımın arasında denge kurmak için çabaladığı görülmektedir. Ancak gazetenin diğer yazarlarından Kılıçzade'nin ise aynı fikride olmadığı görülmektedir. Bu noktada Abdullah Cevdet'in ideası yanında yer almıştır.

IV. Kılıçzade Hakkı Tesettür ile İlgili Görüşleri

Kılıçzade Hakkı da Abdullah Cevdet gibi tesettürün medeniyet inşasında engel olarak görmekteydi. Tesettürün ahlaki ve siyasi anlamda kendince zararlarını tespit etmiştir. Kadının eve hapsolmesi toplumsal hayatta erkeğin kadınlara olan ilgisini azalttığını söylemiştir. Yani erkeklerin hemcinsleri ile yaşadıkları gayri ahlaki duruma dem vurmıştır. Ayrıca fethedilen topraklarda bölge haklarına ve kültürüne uyum

sağlayamama durumuna sebebiyet olarak göstermiştir (Altıntaş, 2008, 93-102). Kılıçzade Hakkı diğer yazarlardan bir tık ileri giderek tesettürün ortadan kalkmasının faydalarını maddeler halinde sıralamıştır. Maddeler şunlardır:

“...İddia ediyorum ki tesettür ref-i olunursa şu fevaid husule gelir:

- 1- Kızlarımız kadınlarımız serbestane tahsil ve ekmel-i tahsil ederler.
 - 2- Hayat-ı umumiyyeye iştirak ve vazife-i milliyesini ifa etmiş bulunurlar.
 - 3- Herkes intihab edeceği bir kadın ile izdivaç eder. Manayı teemmül-ü aile teşekkül eder. Herkes hanesini sure-i talak azalır.
 - 4- Görgü ziyade olur, evlad ve ahfad-ı terbiyesine yardım eder. Çünkü terbiyeyi vücuda gösterecek en büyük amel görgüdür.
 - 5- Kadın harbe iştirak eden zevcenin veya biraderinin dükkanını, mağazasını idare eder. Zevcine pederine işinde yardımcı olur, mecruh-u vatanında işlerine müdavatta bulunur.
 - 6- Kadınlar mecalise devam etmekle erkeklere celb-i itina olur. Onları terbiyeli ve fedakar kılar.
 - 7- Kadınlar hakk-ı teneffüs ve teferrüc-ü imkan ve hürriyetlerine malik olmakla hastalıklar azalır...”
- (Hakkı, 1329, 2067-2070).

Kılıçzade Hakkı kadın-erkek eşitliğinin sosyal yaşama yansımalarını istemekteydi. Maddeler bir nevi Osmanlı toplum bilincinin yansımasıdır. İlk madde kadınların serbest bir şekilde eğitimleri sürdürme konusunda sıkıntı yaşadığını göstermektedir. Ülkedeki kadınlar ile ilgili eğitim politikalarının uygulanması geç bir döneme tekabül eder. Osmanlı toplumunda yüksek sınıfa mensup ailelerin kızları haricinde toplumda kadınların eğitimleri sınırlıydı. Süreç Tanzimat ile başlamış ve II. Meşrutiyet döneminin sonuna doğru kadın üniversitede eğitim hakkı kazanmıştı (Tor, Dağlı, 2016, 67-74). Bütün bunlar yasal çerçeve de gerçekleşse de toplumun bunu hazmetmesi kolay olmamıştır. Toplum kadınların erkek bir öğretmenle aynı sınıfta bulunması düşüncesine hazır değildi. Kılıçzade Hakkı da bu noktaya atıf yapmaktadır. Tesettür eğer kadının eğitimine engel oluyorsa bu kaldırılmalıdır. Kadın böylece rahatlıkla eğitim hakkını icra eder düşüncesini savunmaktaydı. İkinci madde ise kadının iktisadi ve sosyal hayata tam teşekküllü bir şekilde iştirak edebilmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Üçüncü madde de ise toplumdaki görücü usulü evliliğin durumunu anlatmaktadır. Bunu Tanzimat yazarlarından Şinasi Bey ‘Şair Evlenmesi’ adlı tiyatro eserinde eleştirmişti. Oyunda geleneksel anlayışlar karşısında bireysel tercihlere yapılan baskıya vurgu yapılmaktaydı (Migron, 2010, 55-64). Kılıçzade Hakkı toplumda evlilikte mutluluğun bireysel tercihlerle eş değerliliğini anlatmaya çalışmıştır. Ancak kadının erkek ile aynı ortamda olması bile sorundu. Peki, bir kadın bir erkek ile aynı ortamda nasıl bir araya gelebilirdi? Buna engel olan neydi? Kılıçzade’nin buna cevabı tesettürdü. Bu engel kalktığı kadın ve erkek arasında sağlıklı bir ilişki kurulabilmesi mümkün olduğuna atıf yapmaktadır. Üçüncü ve dördüncü madde de kadın ile erkeğin hayatı birlikte göğüslemesi noktasına dikkat çeker. Osmanlı Devleti bu süreçte birçok iç ve dış sorunlarla mücadele etmekteydi. Savaş ülkenin önemli bir gerçeğiydi. Cepheye giden erkekler arkalarında bir aile bırakmaktaydı. Ancak kadın iş hayatının içinde olmadığı için birçok sıkıntı çekmekteydiler. Kılıçzade bu bağlamda geleneksel fikrin değişmesi gerektiğini ve erkeğin kadını sosyal yaşam içerisinde kabul etmesi gerektiğini savunur. Son madde ise psikolojik temelli bir yorum yapmaya çalışmıştır. Kadınlar için alanlar yaratılması gerektiğini ve öz benlik saygısı için bunun çok faydalı olacağını belirtmektedir. Özetle Kılıçzade tesettürü kadının topluma dâhil olması önünde bir tabu olarak görmektedir.

V. Sonuç

Tesettür tartışmalarıyla burada anlatılmak istenen dönemin eril düşünce sisteminin kadına bakışı ve batı fikriyatının tesettür üzerindeki algısının anlaşılmasında önemli bir pencere açmaktadır. Tesettür tartışmalarının II. Meşrutiyet ilanından sonra yaşanan tepkisel reaksiyonlarda etki sahibi olduğu görülmektedir. Öyle ki 31 Mart vakası sırasında isyancıların ilk iş olarak İttihatçılara ait bir kadın derneğini kapattığı görülmektedir (Kansu, 2016, 81). Bu bağlamda İslami kesimin verdiği bu tepkinin bilinçaltında ne yattığı merak konusu olmuştur. Yüzeysel sebepler dışında sebebin daha derinlerde olduğu görülmektedir. Araştırma derinleştikçe batı fikri taraftarlarının söylemlerinin bunda etkin olduğu görülmektedir. Çalışmada dönem içerisindeki İctihat dergisindeki yazarların tesettür ve din ile ilgili yazıları tetkik edilmiştir. Bu fikirler o döneme göre oldukça marjinal bir bakış açısı taşımaktadır. İctihat yazarları kadının sosyal ve iktisadi hayat katılmasının önünde tesettürü ciddi engel olarak görüyordu. Hatta bazıları İslam dinini engel olarak görmekteydi. Onların fikriyatında toplumdan kadını soyutlayan bu giyim tarzı ortadan kaldırılmalydı. Tanzimat döneminde başlayarak II. Meşrutiyet dönemine kadar kadın için birçok yenilik yapılmaya çalışılmıştır. Ancak ıslahat düşüncesi temel bir zemine oturtulmadığı için başarı tam anlamıyla gerçekleşmemişti. Ayrıca topluma bu durum nasıl kabul ettirilecek? sorusunun bir cevabı bulunmamaktaydı. Nitekim ıslahatlar topluma tam anlamıyla anlatılamamıştır. Bu bağlamda kadınla ilgili

yapılan her yenilik tartışmaya sebep olmuştur. Garpcı kesim kadının gelişimini ve toplumdaki yerinin değişmesi için fikirler ortaya atmışlardır. Aslında ortaya atılan fikirlerde kadının gelişimi açısından olumlu tespitlerde bulunmuşlardır. Ancak Garpcıların tesettür ve din tartışmasında da eksik olan şey ıslahatlara benzer bir temeldi. Osmanlı toplum yapısının herhangi bir temele dayanmadan değiştirme isteği ne kadar başarılı olabilirdi? Belki de ıslahat ve tesettür tartışmalarında ortak sorulması gereken soru buydu. Muhafazakâr yazarlar batı medeniyetinin hiçbir filtreden geçirmeden Osmanlı Devletine adapte edilmesine karşıydılar. Teknik ve ilmi şeylerin alınması ancak öz kültüre dokunulmasını istemiyorlardı. Bu noktada iki tarafı karşı karşıya getirmişti.

KAYNAKÇA

- Altıntaş, Ramazan (2008). Batılılaşmış Bir Doğulu: Kılıçzade Hakkı ve Projesi. *Eski Yeni Dergisi*, S.8, s. 93-102.
- Apaydın, H.Yunus (2011). Tesettür. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 40, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 538-543.
- Aslan, Taner (2016). Garpcılar ve Garpcılar Arasında Fikir Ayrılıkları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, S.2, s. 629-636.
- Aydın, Fuat (2008). Aden'e Dönüş ya da Tesettürün Hikmetine Dair. *Eski-Yeni Dergisi*, S.10, s. 62-68.
- Demir, Mine (2016). Osmanlı Kadınları Arasında Modanın Yaygınlaşmasında Bir Araç Olarak Bıçkı-Dikiş. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.2, s.71-90.
- Döndüren, Hamdi (1995). *Delilleriyle Aile İlmihali (Nikâh, Boşanma, Mahremiyetler, Kadın ve Çocuk Hakları)*. Bursa: Altınoluk Yayınları.
- Ermış, Hamza (2006). Meşahiru'n- Nisa'nın Muhtevası, Kaynakları ve Arap Dili ve Edebiyatı Açısından Önemi. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.13, s.45-63.
- Günay, Nasuh (1994). Dr. Abdullah Cevdet ve Görüşleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, s. 213-223.
- Hanioğlu, M. Şükrü (1981). *Siyasal Düşünür Olarak Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi*. Ankara: Üçdal Neşriyat.
- Kansu, Aykut (2016). *İttihatçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1918*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kılıç, Sibel; Ceviz, Nuray Öz (2018). Moda Olgusunun Toplumun Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapısına Olumsuz Etkileri ve Bazı Topluluklarda Uygulanan Kıyafet Kısıtlamaları. *Uluslararası Sosyal ve Beşeri İdari Bilimler Sempozyumu Tam Metin Kitabı*, Alanya: Asos Yayınları.
- Koca Emine, Koç Fatma, Vural Tuba (2008). Kültürlerarası Etkileşimde Giyim Kuşam. 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları), c.2, s. 793-808.
- Kurnaz, Şefika (2013). *Osmanlı Kadının Yükselişi (1908-1918)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Mignon, Laurent (2010). Bir Rasyonalistin Romantik İsyanı: Şair Evlenmesi. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, S. 29, s. 55-64.
- Ova, Nalan (2019). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Celal Nuri'nin Düşüncesinde Değişen Batılılaşma Olgusu. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, S.16, s.542-556.
- Özkiraz, Ahmet; Arslanel M. Nazan (2011). İkinci Meşrutiyette Kadın Olmak. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, S.1, s. 1-10.
- Polat, Nazım H. (2000). İçtihat. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 21, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 446-448.
- Sancar, Serpil (2012). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti; Erkek Devlet, Kadın Aile Kurar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tor, Hacer, Dağlı, Esra (2016). Kadın ve Eğitim. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, S. 9, s. 67-74
- Uçar, Ramazan (2011). Abdullah Cevdet Batı Anlayışı ve Batılılaşma Medeniyeti. *Toplum Bilimleri Dergisi*, S.10, s.7-30
- Uyanık, Necmi (2014). Batıcı Bir Aydın Olarak Celal Nuri ve Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Türk Kadınına Bakışı. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.36, s. 137-161.

Gazeteler

Abdullah Cevdet. Tesettür Meselesi. *İçtihad*, c. 3, sayı 209, İstanbul 1327.

Celal Nuri. Kadınlarımız. *Matbua-yı İçtihad*, İstanbul 1331.

Eşref Edib. Tesettüre Riayet. *Sırat'ı Müstakim (Sebilü'r-Reşad)*, c. 3, sayı 54, İstanbul 1325.

Kılıçzade Hakkı. Tamamen Hal Olunmadıkça Bitmeyen Mesele. *İçtihad*, c. IV, s.92/3, s. 2067-2070.

Selahaddin Asim. Tesettür Mahiyeti. *İçtihad*, c. 4, sayı 100, İstanbul 1330, s. 2257.